

OSSERVATORIO LETTERARIO

*** Ferrara e l'Altrove ***

Magyar nyelvű online melléklet - Supplemento online in lingua ungherese

<http://www.osservatorioletterario.net> - <http://xoomer.virgilio.it/bellelettere/> - <http://xoomer.virgilio.it/bellelettere1/> - <http://www.testvermuzsak.gportal.hu>

Ferrara, 2005. november 18., Péntek

IDÉZŐ ©

– Képzelt kerekasztal-beszélgetés –

Moderátor: Tamás-Tarr Melinda

Tamás-Tarr Melinda: Irodalom. Ebben a szóban ma már benne foglaltatik az írás, olvasás, könyvnyomtatás. Az irodalmi művek összessége a nyelvi anyag segítségével létrehozott műalkotás. Az irodalmi alkotások körébe tartozóknak tekintjük a csak szóban élő és szóbelileg továbbhagyományozott alkotásokat is, mint például a népköltészetet és az írás ismerete előtt keletkezett költészetet, az úgynevezett ősköltészet termékeit is, bár elismerjük, hogy az irodalom magvát az írásos szépirodalom képezi.

Horváth János: Igen..., irodalom nincs írott szövegek nélkül, története a legrégebből fennmaradt írott szövegek vallomásával kezdődik. Pogánykori magyar szövegekről semmi nyom, semmi emlékezet: «pogánykori magyar irodalomról» ennél fogva nem beszélhetünk. Irodalmunk története csak a keresztyénség felvételével, a XI. században kezdődik; azért már ott, mert hiszen a latin nyelvű emlékek is a mieink. Az irodalom a műveltségnek magasabb rendű, írásbelileg közvetítő formái közé tartozik. A műveltség, sőt szövegközvetítésben primitívebb elődje, a szóbeli hagyományozás, s előzményei is, amennyiben lehetnek ilyenek, abban keresendők. Az irodalomelőtti műveltség legrokonabb előkészítői voltak: a nemzedékeken át csak emlékezetben őrzött, szóban vagy énekben állandósult s továbbhagyományozott szövegek. Nemhogy egy mondai szerkesztmény, pogány szertartási formula, vagy énekszöveg, de még csak egy mondat sem maradt reánk e homályos időkből. Maga a nyelv azonban, mindezek egykori anyaga s eszköze, változva bár, folyamatosan él, és emlékezik az elenyészett múltra. Él a nyelv, e csudálatos hangjelenség, e röpke tünemény, mit múló légrezdület zendít, némít ezrek ajkán s fülében untalan. Por és hamu mind, kik egykoron beszéltek: ő él s tud a halottakról; időben, térben millióknak volt alkalmi, résztulajdona: s időben-térben, változva, osztva, egy és ugyanaz maradt, kiszolgált minden egyéni gondolatot, érzést és szándékot, de a maga rejtett törvényeivel folyvást lelki közösség megteremtésén munkált, s jelképe lett annak. Eszköze volt a primitív, a szóbelileg közvetítő műveltségi kornak, s eszköze máig az írásbelileg közvetítő fejlettebbnek, az irodalomnak. Igen, a nyelv valóban hiteles tanúja a történelmetelőtti időknek is, de csak kollektív műveltségi tényekről képes vallani: nyelvrokonaival közös szókészlete az ősi egység primitív műveltségi állapotáról tanúskodik, jövevény szókészlete pedig idegen műveltségekkel való érintkezésekről s köztük a legnagyobb arányúról, a bolgár-törökség műveltségi hatásáról.

Szitányi György: Professzor úr, nekem imponál romantikus lelkülete, az, hogy fejlődésnek tart minden időbeli előrelépés során bekövetkezett változást, de nem fogadom el, hogy az írásbeli irodalom volna az igazi irodalom. Abban természetesen igaza van, hogy a népköltészet nem ismeri az alkotó individuumot, de ez nem lehet ok arra, hogy az ismeretlen szerzőktől eredő meséket, verseket, dalokat alacsonyabb rendűeknek tekintsük, vagy akár kizárjuk az irodalomból. Abban

természetesen egyetértek, hogy a nyelv anyag, de ön elmulasztja hozzátenni, hogy bármi, így a költészet is csak a maga megfelelő anyagának alakításával, formálásával jön létre. Éppen ezért nem fogadom el, hogy bármit meghatározná az, hogy miképpen terjesztik. Ismeri Saussure munkásságát, hiszen hasonlóképpen vélekedik, mint az 1917-ben elhunyt svájci professzor. Ő világos különbséget tett a nyelv egésze és az egyesek által beszélt nyelv között. Hasonlót mond ön is, de a lényegét csak körüljárja, amikor az irodalom – ugye, mégis az? – résztulajdon voltáról beszél, amely őrzi a halottak kultúráját, már amennyiben elfogadjuk, hogy most csak a nyelvi kultúráról, illetve annak egyik formájáról, az irodalomról beszélünk. Ugyanennek a nézetnek modulált változatát olvastam az ön ritmuselméletében is. Amit állít, részgazság. Még egy valami: mint álláspontot elfogadom, hogy önnek ez a véleménye, de nem osztom a nézeteit. A népmese, a népköltészet és a többi, a szájhagyományként terjedő, és lejegyzetlensége miatt változó irodalom ugyanannak a népnek a művészete, amely magyar nép a nemzeti irodalom javát adta a hazának. A nyelv változik, silányul, de az irodalomnak, a nemzet emlékezetének értéke nem a mindenkori nyomtatványok és sokszorosítási technikák függvénye.

Tamás-Tarr Melinda: Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nyelv nem más, mint a gondolkodás, a gondolatok kifejezésének és közlésének eszköze, közösségi jellegű és szerepű elemek, jelek, szerkezetes egységek artikulált emberi hangokkal megvalósuló rendszerhálózata. Egyúttal ez teremti meg az egymás mellett élő törvényszerű árnyalati eltérések útján a nyelv alakulást, a változást, a fejlődés lehetőségét is.

Horváth János: Igen..., és hangsúlyozom, hogy a Szent István előtti századokból nincs hiteles adatunk, mely a magyarság irodalomelőtti és irodalmat készítő nyelvbéli műveltségének akár tartalmi, akár formai elemeiről sejtelemnél többet közölhetne. A nyelv nem egyszerre emelkedik irodalmivá. Gyakorlati és irodalmi használata között van egy fokozat, mely irodalmivá emelkedését még az ősi szóbeliség korában előkészíti. Mindaz, ami kisebb-nagyobb közösség számára, vagy részvételével megszerkesztett, emlékezetben és hagyományban megrögzített szöveg, ha egyébbel nem, formai megkötöttségével már felülemelkedik a hétköznapi gyakorlati nyelvén, s ha szertartások függvénye, a profánon is. A mi nyelvünknek is megvolt kétségkívül még a pogány korban ily felemelkedése, voltak rendeltetésükénél, szerkezetükénél, alakjuknál, sőt szókincsükénél fogva magasabb rendű szöveghagyományai, mintegy közösségi szellemi kincsei. Semmi nyoma azonban annak, hogy megtette volna a következő lépést, ily szövegek írásbeli megrögzítését. Újabb vizsgálatok után alig tagadható ugyan, hogy a pogány magyarság (vagy legalább valamely törzse) ismert betűt, írást, de nem tehetni fel, hogy olvasmányrendeltetésű szövegek megrögzítésére s közlésére is felhasználta volna. Nem az ősi pogány, hanem az új, idegen, keresztyén műveltség hozta létre a magyar irodalmat, helyesebben mondva: származtatta át a keresztyén latin irodalmat a magyarság tulajdonába is. A magyar irodalom létesülése Szent István nagy művének, népe megtérítésének közvetlen folyománya volt.

Szitányi György: Ön ismerte Bárczi Géza professzort. Halála előtt éppen az ősmagyar nyelv rekonstrukcióján dolgozott. Ezt ön már nem tudhatja, természetesen. De az, hogy Bárczi meghalt e munka közben, nem jelenti azt, hogy ne lett volna eleven ősmagyar nyelv. Kiváltképpen mostanában óvakodnék ennek fessegetésétől, amikor egyre több jel mutat nemcsak gyökereink félreismerésére, hanem az őstörténetünkről korábban tudománySZerte vallottak hamis voltára is. A Szent Gellért által említett regősök és a nép csacska dalai éppúgy része az árpádkori irodalomnak, amint folytatása az ősmagyar irodalomnak. Ehhez semmi köze Szent István csodálatos életművének. Két különböző dologról van szó. Ön kötött formáról, a felemelkedettségről, a szent szövegekről beszél, én pedig azt állítom, hogy a mindennapok nyelvén való felemelkedés nem irodalmi, hanem stilisztikai kritérium, és – ezt legalább annyira tudja, mint bármelyikünk – a stilisztika a nyelvtudomány része. Azzal érvelni, hogy kizárólag szakrális szövegek lehetnek irodalmiak, a hajdani kancelláriák stílusérzékének eleven nyomait jelentik.

Tamás-Tarr Melinda: Az biztos, hogy nyelvünknek önerejű emelkedése az irodalmiság felé nem teljesezhetett ki a pogány korban.

Horváth János: Valóban. Mielőtt az bekövetkezhetett volna, idegen, már kész irodalmi nyelv, a latin foglalta el a kínálkozó magasabb polcot, s valamint az új szellem tabula rasát akart csinálni a pogány műveltség helyén. A betelepíteni kezdő latin nyelvű irodalom mellett legott műveletlenségnek minősült a régi pogány műveltségnek egész szóbeli hagyomány-kincse; magának a magyar nyelvnek irodalmivá emelkedése pedig immár csak az új műveltséggel való megtelése után volt várható. A válság elmúltáig «népi» alsórendűségben lappangva, irodalomalatti megvetettségbe alászorulva tengődött s pusztult az ősi hagyomány, míg végre öröklött formáinak legalább egy részét, a legszívósabbakat, nem sikerült átmentenie az ősi nyelvvel együtt a jövővény irodalmába. Akkorra az új műveltség leszivároghatott a magyar nép lelkébe s újnemű erkölcsi egységbe foglalta össze az immár műveltségileg is végképpen helyhez kötött népfajt.

Ez volt a magyar műveltség történetében az első irodalmi szempontú rétegződés, egy irodalmi, meg egy irodalom alatti rétegre hasadás, mely annál teljesebb, mert nemcsak az írni-olvasni tudás tekintetében, hanem nyelvileg is elkülönülést jelent. A közműveltség írásbeli és szóbeli területei azonban soha nincsenek teljesen elszigetelve egymástól. Az írásbeliség terjedésével egyre több személy kerül a felső rétegbe, másrészt pedig az irodalom termékei különféle közvetítéssel leszivároghatnak a szóbeliségre utaltak körébe is.

Latin nyelvű magyar irodalom megindulása, irodalmi szempontú műveltségi rétegződés, a latin nyelvűből apránként egy magyar nyelvű irodalom kiválása: a kéziratos irodalom korának, a magyar középkornak legfontosabb irodalomtörténeti tényei.

Szitányi György: El akarták törölni a régi művészetet a latin, azaz a római helyett. A «múltat végképp eltörölni» szelleme itt igen furcsán hat. Arról nem beszélve, hogy a tizenkilencedik századi ötlet, a fölülről lefelé csöpögtetett magas műveltségnek az elmélete már az ön életében is komikus tévedés volt. Miért kellene egy görögből lefordított irodalom mintájára, a rómaiéra alapozni egy nemzet művészetét?

Tamás-Tarr Melinda: Az irodalom fogalmán belül megkülönböztetünk nemzeti irodalmat - jelen esetben magyar irodalmat - és világirodalmat. Az előbbi sajátos nemzeti talajon, az illető nemzet fejlődésével párhuzamosan, történetével szoros összefüggésben jön létre és bontakozik ki, sajátos szintet jelent a világirodalom egészében. A világirodalom – amely kifejezés Goethétől származik – Babits szavaival a közös sokféleségben, az egységes szellemi folyam «nemzetileg széttagolt világunkban», «a nemzeti irodalmak közegén át nyilatkozik meg». Most ezen belül nézzük a mi irodalmunkat, a magyar irodalmat... Az erre vonatkozó szemléletünk honnan ered?

Szerb Antal: A magyar irodalomra vonatkozó szemléletünk iskolás emlékeinkből tevődik össze. Az iskolai irodalomtanítás rendkívüli haszna, hogy bizonyos közös szellemi alapot ad minden magyarnak, a legkülönbözőbb pártállású emberek olvasták Toldit, és tanárjuktól körülbelül ugyanazt a véleményt tanulták róla. De veszedelme is van az iskolai irodalomtanításnak: hogy irodalmunk mindvégig megmarad csak iskolai emléknek, nem válik a felnőtt ember életének eleven részévé. A legtöbbjük diákkorában olvasta utoljára több-kevesebb lelkesedéssel Vörösmartyt és Arany Jánost, és azóta tiszteletteljes nemtörődomséggel gondol rá, akár Tacitus szövevényes mondataira vagy a Püthagorasz-tételre. A magyar klasszikusok elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a tudatban az iskola, a tankönyvek álmos és nyomasztó emlékével, és minél távolabb kerülünk a tankönyvektől, annál távolabb kerülünk a magyar klasszikusoktól is. A róluk alkotott véleményünk megmarad ugyanúgy, amint tanáraink kérlelhetetlenül belénk oltották – éppoly kevésbé jut eszünkbe ezt a véleményt revidálni, mint ahogy nem vonjuk kétségbe Püthagorasz tételét. Pedig a legtökéletesebb tankönyv, a legszuggesztívebb tanár is csak egy kis részét mondta el annak, amit a magyar irodalomról tudni kellene: előadásuk a diák értelméhez volt mérve, és hallgatagon ment el a legmélyebb emberi mozzanatok mellett, mert azok meghaladták a

diák érettségi fokát. Így például a két említett költő munkájának rejtett mélye, érett szépsége, amit csak éretten közelíthetünk meg, ismeretlen sziget marad.

Tamás-Tarr Melinda: S akkor nem szólva a mai (össz)magyar irodalomról. A klasszikusokból talán a szorgalmas, odafigyelő akkori diákok részéről azért csak megmaradt valami kis emlék. De a kortárs műalkotásokkal mi a helyzet? Mi lesz a sorsuk? Mennyire lesznek maradandók? De mit is értünk egyáltalán műalkotáson? Mitől válik egy alkotás valóban azzá? Mit nevezünk tehát általában irodalmi műnek?

Benedek Marcell: Az olyan írást, amely emberi érzelmeket, emberrel történt vagy vele vonatkozásba hozható eseményeket vagy jelenségeket kifejez vagy művészi formába önt. Bontsuk szét elemeire ezt a meghatározást. Mindenekelőtt azt látjuk benne, hogy az embert csak az érdekli, amit ő érez, ami megtörtént vagy megtörténhetnék vele, vagy legalábbis kapcsolatban lehet sorsával. Ahogy egy régi görög bölcs mondta: «mindennek a mértéke az ember», tehát mindig és mindenütt az emberről van szó.

Szitányi György: Másképpen, de erről beszélt Szerb Antal is, amikor az iskolások számára való értelmezésről szolt. Az iskolai oktatás a pedagógusok, illetve a mindenkor oktatási tárca arra kijelölt képviselőinek agyával eldönti, mit képes megérteni a gyerek, illetve mit kell tudnia, hogy derék állampolgár legyen, és annak megfelelő magyarázatot ír elő a tanárnak. Mert tanári szabadságról csak néhány szuverén személyiség esetében beszélhetünk. Azoknak általában előbb-utóbb állást kell keresniük. Benedek Marcell most az egyik legfontosabb mozzanatot fogta meg: az irodalmi mű hatásának kérdését és lényegét. Pontosan úgy, ahogy Szerb Antal írta *A világirodalom történetében* Dumas pére munkásságáról: a maga módján ő is halhatatlan, ha jókor kerül a kezünkbe. Én ezen a mentális kort értem, hogy szellemileg hány éves az, akinek egy-egy könyv a kezébe kerül. Benedek Marcell is a befogadóra gyakorolt hatásról szolt. Az embertől függ, minek olvassa, amit olvas. Nincs objektív olvasat.

Tamás-Tarr Melinda: Benedek professzor úr, mit jelent az, hogy az olyan írás irodalom, amely, mint mondta, emberi érzelmeket, emberrel történt vagy vele vonatkozásba hozható eseményeket vagy jelenségeket kifejez?

Benedek Marcell: Olyasvalamit, ami a nem író embereknek sohasem, vagy csak véletlen, ritka pillanatokban sikerül: éreztetni egy érzelmnek vagy eseménynek általános, örök emberi, tehát mindnyájunkat érdeklő voltát. A «kifejezés», az általános érvényű szó megtalálása, igen fontos, de még ez sem elég, hogy a művet – művé, az életnek nyers darabja helyett irodalmi alkotássá tegye. A szót – minden egyes szót – nemcsak megválasztani kell helyesen, hanem elhelyezni is: oda, ahol általános jelentősége kellő erővel érvényesül.

Tamás-Tarr Melinda: Hogyan jut az író nyilvánosság elé, milyen fajta és mekkora nyilvánosságra gondolhat, s mennyiben építheti megélhetését az írásait befogadó társadalomra?

Benedek Marcell: Legegyszerűbb a válasz a kérdés utolsó részére: sehoggy sem. Ha visszatekintünk a múltba, láthatjuk, hogy a tollat papok, tanítók s néha kedvtelésből vagy tehetségük sugallatára előkelő nemes urak, sőt hölgyek forgatták. A költő, aki csak költő, olyanfajta szájalomra méltó csavargó lesz, amilyen Villon volt. Hosszú idő telik el, amíg a könyvnyomtató olyanfajta üzletemberré válik, akit mai szóval könyvkiadónak nevezhetünk. De a kiadás kockázatát ritkán vállalja – ilyenkor tiszteletpéldányokkal fizeti ki az író, aminek eladásával ez eltengődhet valahogy. De, ha az írásmű komoly elterjedésére nem számíthat, a nyomdászámbla az író terhel – ám keressen pártfogókat vagy vásárlókat, ahogy tud.

Tamás-Tarr Melinda: Manapság nem pártfogókról, mecénásokról beszélnek – ami a lényegen nem változtat – hanem szponzorokról. Nos, minek, kiknek van leginkább nagyobb része az írók megélhetésében: a pártfogóknak-e, vagy a közönségnek?

Benedek Marcell: A pártfogóknak, a királyi és nagyúri kegydíjaknak sokkal nagyobb része van az írók megélhetésében, mint annak a megfoghatatlan valaminek, amit ma közönségnek nevezünk. A közönségből még hiányoznak a majdnem teljesen írástudatlan rétegek, a munkásság, a parasztság. Nem sok reménye lehet az írónak a nemességben sem. A tollforgató osztályok szegények. Az író csak a legfelső osztályok művelt lelkeiben, s még inkább divatjaiban és szeszélyeiben bizakodhat. Jó dolga van, ha róluk s az ő kedvük szerint ír. Könnyű volt Gyöngyösi Istvánnak – aki egyébként nem irodalmi jövedelmeiből élt, s művei nagy részében főúri özvegyek új házasságait énekelte meg csinos rímekben. De vajon a *Zrínyiász* napvilágot látott volna-e, ha nem gazdag főúr a költője?

Tamás-Tarr Melinda: Valószínű, hogy nem. De azért mégsem mondhatjuk, hogy nem voltak olyan szerencsések, akik mégis csak meg tudtak élni műveikből. A Nyugatot nézzük például.

Benedek Marcell: Természetesen voltak. Nyugaton a XVIII. századig kell elmennünk, amíg olyan íróval találkozunk, aki meg is élt írásaiból. Ilyen volt Prévost abbé, a *Manon Lescaut* című kis regény szerzője, és a Le Sage, aki *Gil Blas* kalandos történetét írta meg. Mindkettőnek egyetlen művét olvassák ma is, de tudnunk kell, hogy Prévost egész könyvtárra valót írt össze. Le Sage pedig vásári komédiák írásából élt.

Tamás-Tarr Melinda: Magyarországon hogyan jutott olvasóhoz az író?

Benedek Marcell: A XVIII. és XIX. század fordulójáról hiteles tanúbizonyság Csokonai élete, és befejezetlen színdarabja, a *Tempetői*. Csokonait, aki egy darabig tanárkodott is Csurgón, szívesen látták úri társaságokban, s maga mondja el, hogy a *Dorottya* felolvasásakor az úri dámák egyszerűen legyezőjükkel ütötték vállon, ha vaskosabb szót engedett meg magának. A kalandos és sokszor nyomorúságos élet hamar sírba vitte, s művei csak halála után jelentek meg. *Tempetői* hű képet ad a magyar költő akkori életéről. Kifizetetlen számlájával az adósok börtönébe akarja juttatni a nyomdász, akinek Csokonai az akkori irodalmi divat szerint jellemző nevet ad: Betrieger, azaz csaló. A költő hiába fordul segítségért a főúrhoz, akinek őstét könyvében megénekelte s más nemes urakhoz is, akik vadászkutyákról szóló könyvet hajlandók megvenni, de hőskölteményt nem. A költő végül keserűen kifakad: «Az is bolond aki poétává lesz Magyarországon!» Kedvezőbb tapasztalatot szerzett kevéssel utóbb Berzsenyi, akinek verseit kispapok összegyűjtött pénzén adták ki. A század folyamán aztán nyíladozni kezdenek az utak az író számára, bár cenzúra nyomása alatt.

Szitányi György: Nem tagadom meg magam, és beleszólok. *Tempetői* a maga korának megfelelően így mondja: «Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon». Berzsenyi is nehezen kezdte, nem is illeszkedett korának társadalmába, különc figura volt, végül mégis megélt, habár birtokosként ez talán mégsem volt annyira nehéz. A cenzúrárt ő maga sem állhatta, és – ez össze is függ hozzá való viszonyával – korának legetikusabb költői közé tartozott. Irodalomban ez akkor is ritkaság volt.

Tamás-Tarr Melinda: Igaz ugyan, hogy az akkori cenzúrárt Magyarországon csak az 1848-as forradalom és szabadságharc szüntette meg, de ez korántsem jelentette sem az írói, sem a kiadói szabadságot, mert a bíróságok utólagosan bármikor perbe foghatták mind a szerzőt, mind a kiadót, s a már kinyomtatott könyvet elkobozhatták. Az állam hivatalos védői gyakran éltek is ezzel a jogukkal. 1849-től 1945-ig, Jókaitól Radnótiig szinte nem volt valamirevaló írónk, aki ellen ilyen vagy olyan címen nem indítottak volna sajtópert. A cenzúra a Habsburg Birodalomban nyilvánosan működött, eszközei között volt a szerzők, nyomdászok, kiadók és könyvkereskedők állandó

megfigyelése, pénz- és börtönbüntetése, újságadó, a papírellátás nehezítése, koncessziók és kiváltságok megvonása, az erkölcsi vagy politikai szempontból átfésült kiadások kényszere, kifogásolt bekezdések kihagyatása vagy átfestése, vagy az öncenzúra kikényszerítése. Ellenőrizték a tankönyveket, a tananyagot, a katolikus egyház erkölcsi és az állam politikai parancsainak megfelelően. Mindezek ellenére a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben azért mégis van mozgás az irodalmi életünk kialakulásában.

Szitányi György: Magát a terjesztést is meg lehetett fogni. Kossuth járt túl az eszükön egy ideig. Támogatók és előfizetők segítségével, azonban ki is játszotta a cenzúrát: postán, kis adagokban küldte tudósításait. Később megbüntették, persze, de az ötlet jó volt.

Benedek Marcell: Igen. Ezekben az években a reformkor politikai küzdelmeivel párhuzamosan valóban irodalmi életünk is kezd kialakulni. Német üzletemberek – Wiegand, Emich, Heckenast és a nyomdász Landerer, aki nevét a *Nemzeti dal* kinyomtatásával örökítette meg – nyomdákat állítanak fel Pesten, könyvet, újságot és – ami az író napi megélhetése szempontjából többet jelent – *divatlapokat* adtak ki. A divatlap eljutott a hölgyközönséghez és helyet adott a szépirodalomnak is. Ilyenekben jelentek meg Petőfi és Arany versei négy vagy öt forint honorárium mellett, ami számottevő összeg volt a költők háztartásában. Arany magányossága szűnőben van. Befogadja a Kisfaludy Társaság, az Akadémia, verset írhat aranyaihoz, amelyekkel kitüntetik és jutalmazzák. A mindenkitől független és azt féltékenyen őrző Petőfi egyik levelében arról ábrándozik, bárcsak a nemzet évi fizetést adna neki, hogy nyugodtan dolgozhassék.

Tamás-Tarr Melinda: Hol volt akkor a nemzet, amely ezt a kívánságot teljesíthette volna! A német könyvkiadók még mindig potom pénzért váltják magukhoz Petőfi és Arany összes műveit, de a kiadói jogok idővel a magyar részvénytársaságok kezébe mennek át, s a költő halála után még ötven évig az Atheneum gazdagszik Petőfi, a Franklin Társulat pedig Arany műveinek kizárólagos kiadásán. A kiegyezés korában mi a helyzet?

Benedek Marcell: Abban az időben a könyvkiadás és a könyvkereskedelem magyar kézbe kerül. Az újságok és folyóiratok száma szaporodik.

Tamás-Tarr Melinda: Egyre több tehát annak a lehetősége, hogy az írók gondolata az olvasókhöz eljusson.

Benedek Marcell: Igen, bár most derült ki, hogy az olvasók száma nem növekedett úgy, mint az íróké. Eredeti művekben már nem lenne hiány, de regényből ezer példánynál többet nem lehetett eladni, a verseskötetek nagyobbára most is a szerzők költségén jelentek meg. Még mindig ritka madár volt az az író, aki egészen a tollából élt. Újságírás, tanárkodás vagy hivatal mellett mellékfoglalkozás az irodalom.

Tamás-Tarr Melinda: Kik a könyvfogyasztók leginkább? A polgárság?

Benedek Marcell: A könyvfogyasztó még mindig leginkább a szerencsére gyorsan magyarosodó városi polgárság, s rajta kívül az irodalom iránt érdeklődőknek egy vidéken elszórt vékony rétege. Az írói gondolat terjedésének nincs többé akadálya, csakhogy majdnem légüres térben terjed. Irodalmi viták, sőt harcok is folynak, de az írókon kívül éppoly kevés embert érdekelnek, mint Kazinczy korában. Népszerű írók vannak – gondoljunk Jókaira –, de az irodalom nem népszerű. A Kisfaludy Társaság felolvasó üléseire iskolás lányokat vezényelnek ki. De ezeket a fiatalokat már magyar nyelvű és szellemű iskolák próbálják az irodalom szeretetére nevelni, igaz, fél évszázaddal korábbi politikai és stíluseszmények jegyében. Ennél több jót író és olvasó viszonyáról, az irodalmi életről a XIX. század végéig nem mondhatunk.

Az új század beköszöntése két irányban is fordulatot jelent irodalmi életünkben. Az egyik Arany és a *Nyugat* művészi, világnézeti és részben már szociális jellegű forradalma, amely végre

nemcsak érdeklő, hanem állásfoglalásra is készíti az olvasót. Újságok, folyóiratok, előadóesték, a *Nyugat* csekély példányszámát messze meghaladó mértékben növelik az Ady mellett vagy ellen harcolók, de már semmiképpen sem közömbös olvasók seregét.

Tamás-Tarr Melinda: Volt-e jelentős hatása az előadóesteknek a magyar kulturális életben?

Benedek Marcell: Igen, ezeknek különösen nagy szerepük volt. Nálunk az előadóesteknek két formája is kialakult. Az egyik, amely egész Európában, sőt Amerikában is elterjedt a XX. század első felében, az volt, amikor egy vagy több író önálló estet tartott, amelyen legújabbán elkészült műveiből saját maga olvasott fel részleteket. Volt idő, amikor ezek a felolvasóestek az író megélhetését tették lehetővé. A húszas évek elején Erdély fiatal írói jórészt azoknak a felolvasó-körutaknak bevételéből tengették életüket, amelyeket Benedek Elek vezetésével Erdély kisebb-nagyobb városaiban és falvaiban szerveztek. De nemcsak egy kis nép induló fiatal írói szorultak a mindennapi kenyér megszerzésének erre a forrására. Egy nagy nép még nagyobb fia, Thomas Mann, aki a fasizmus elől emigrációba menekült, a harmincas években Európában, a háború alatt Amerikában hasonló okokból tartotta egyik felolvasását a másik után. Ha ezeknek az estéknek jelentős szerepük volt az írók megélhetésében, még nagyobb jelentőségük volt a közönség nevelésében. Benedek Elek és fiai kultúrát vittek olyan falvakba, ahova nem hogy könyv, de újság is ritkán jutott el. Thomas Mann felolvasásai pedig nemcsak Budapesten, de Bécsben, Prágában is komoly társadalmiesemény-számba mentek. Előzetes és utólagos vitákat váltottak ki, s nálunk jelentős szerepet töltött be a magyar értelmiség antifasizmusának kialakulásában. Olvassuk csak el József Attila gyönyörű üdvözlő versét, amelynek elmondását akkor, 1937-ben a magyar rendőrség nem engedélyezte.

Mint gyermek, aki már pihenni vágyik
és el is jutott a nyugalmas ágyig
még megkérlel, hogy: „Ne menj el, mesélj” -
(így nem szökik rá hirtelen az éj)
s míg kis szive nagyon szorongva dobban,
tán ő se tudja, mit is kíván jobban,
a mesét-e, vagy azt, hogy ott legyél:
így kérünk: Ül le közénk és mesélj.
Mondd el, mit szoktál, bár mi nem feledjük,
mesélj arról, hogy itt vagy velünk együtt
s együtt vagyunk veled mindannyian,
kinek emberhez méltó gondja van.
Te jól tudod, a költő sose lódit:
az igazat mondd, ne csak a valódit,
a fényt, amelytől világlik agyunk,
hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.
Ahogy Hans Castorp madame Chauchat testén,
hadd lássunk át magunkon itt ez estén.
Párnás szavadon át nem üt a zaj -
mesélj arról, mi a szép, mi a baj,
emelvén szívünk a gyásztól a vágyig.
Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág
s mi borzadozva kérdezzük, mi lesz még,
honnan uszulkan ránk új ordas eszmék,
fő-e új méreg, mely közénk hatol -
meddig lesz hely, hol fölolvasható?...

Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk,
de mi férfiak férfiak maradjunk
és nők a nők - szabadok, kedvesek
- s mind ember, mert az egyre kevesebb...
Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen.
Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen
néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európaikat.

A háború után a felolvasóesteknek ez a formája megszűnt. Mai író-olvasó találkozásaink rendszerint sokkal kisebb körben, nem egy község vagy város, hanem egy-egy iskola, könyvtár, kultúrház, stb. szervezésében zajlanak le, de sokkal közvetlenebb légkörben.

Az előadóestek másik formája, amely jobbra csak nálunk, Magyarországon alakult ki, az volt, amikor színészek, előadóművészek szavaltak verseket, mondtak el novellákat, regényrészleteket valamilyen egységes válogatási szemponton épülő összeállításban. Nemcsak Budapesten, hanem sok vidéki városunkban is találtunk irodalmi színpadokat, amelyeknek – rendszerint műkedvelő – előadói nagy lelkesedéssel folytatták a kultúra terjesztésének ezt a módját.

Tamás-Tarr Melinda: Ezeket a rendezvényeket is korlátozták a Kádár-rezsimben. Tudomásom szerint nem mindenki működhetett sem előadóként, sem amatőr művészként. A XX. századi diktatórikus és totalitárius hatalmak világszerte a cenzúrázás legkíméletlenebb formáit vezették be. A náci Németországban mindjárt 1933-ban nyilvánosan elégették a liberális, kommunista, vagy zsidó írók műveit. A Szovjetunióban és a befolyása alatt álló országokban központosították a könyv- és újságkiadást, súlyos börtönbüntetéssel vagy munkatáborral sújtották a rendszer bírálóit. Éppen az előbb említette Benedek professzor úr, hogy a rendőrség nem engedte felolvasni József Attila *Thomas Mann üdvözlése* című versét. A totális rendszerek egy kézbe fogták a tömegtájékoztatás technikai eszközeit, így a filmet, a rádiót, a televíziót. A második világháborút követő években a teljes hatalomátvételre készülő kommunisták mind erőteljesebb és egyre durvuló támadásokkal számolták fel, vagy szorították vissza a (másként) gondolkodás műhelyeit, amelyek 1948-ig még viszonylagos szabadságban működhettek. A fordulat évétől aztán gőzerővel működött a cenzorok ceruzája is. Tevékenységük egyik kitüntetett terepe volt az *Új Ember* akkori heti négy oldala, amelyeket hétről hétre el kellett vinni az Állami Egyházügyi Hivatal illetékes elvtársának, aki vöröslő szeme sajátos optikáján keresztül szűrte meg a lapban található írásokat. A hivatal embere biztos kézzel húzta ki azokat a cikkeket vagy sorokat, amelyek a totális diktatúra számára kínosak, elfogadhatatlanok, hazugságaikkal összeegyeztethetetlenek voltak. A katolikus folyóiratból tudtam meg mindezt, ami alátámasztotta sejtéseinket.

Szitányi György: Minden cenzúra kíméletlen. Vagy cenzúra, vagy nem az. Nem állítanék fel fokozatokat. A megtorlás sem mérhető mással, csak mennyiséggel. Cicero is megkapta a neki járó komoly fenyegetést, vissza is fogta magát. Sőt, arra sincs bizonyíték, hogy híres, megírt szónoklatait valaha is elmondta volna. Benedek Marcell Villont említette. Villon sorsáról valójában nem tudunk többet, mint azt, hogy halálos ítéletét Charles de Bourbon herceg (később király) közbenjárására száműzetésre változtatták. Nem a verseiért ítélték el, valódi koncepció pere volt: D'Aussigny püspök unokahúgával (vagy szeretőjével) volt szerelmi kapcsolata, és ezt a püspök nem tűrhette. Az adat tehát nem pontos. Már csak azért sem, mert 1463. január 8-án látták utoljára Párizsban, és többé senki sem tud róla. Lehet, hogy amint kilépett Párizsból, megölték. Ami pedig az elmondottakat illeti, néhány valamiért sztárolt íróféle kivételével a kiadó első mondata az, hogy megmondja, mennyi pénzt szerezzen valahonnan a költő vagy író, hogy a kötetét megjelentesse. Az olvasás jelenlegi állapotában, illetve az írás- és olvasásoktatás mostani magyarországi állapotában nem olvasó, tévénező emberek előállítására folyik. Nem hiszek ilyen mértékű dilettantizmusban. Szerintem direkt butítják és amerikanizálják az embereket, mert okos emberekből nem tudnak engedelmes tömeget előállítani.

Tamás-Tarr Melinda: Ezzel mai beszélgetésünk végére értünk és remélem, hogy serkenteni fogja hallgatóságunkat meditálásra és újabb gondolatok megfogalmazására.

Felhasznált irodalom:

Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Akadémiai Kiadó, Reprint sorozat, Budapest, 1988;
Benedek Marcell: Az olvasás művészete, Gondolat, Budapest, 1970.

**© Dr. Bonaniné Tamás-Tarr Melinda
Ferrara, 2005. november 18.**